

מבט על, גיליון 1031, 8 במרץ 2018

חתרנות תודעתית:

התערבות רוסית בבחירות לנשיאות בארצות הברית כאיום חדש על המערב

יונתן רוזנר ודודי סימן-טוב

בשנים האחרונות ניצבות דמוקרטיה במערב בפני אתגר אסטרטגי חדש - התערבות עוינת בשיח הפוליטי מצד מדינות וארגונים זרים, המנצלים לרעה את חופש הביטוי במטרה לפלג ולשתק את המדינות המותקפות. את התופעה הזו, קרי חיבור בין שיטות של לוחמה פסיכולוגית לבין תשתיות טכנולוגיות, המאפשר התערבות תודעתית במדינה המותקפת, ניתן לכנות "חתרנות תודעתית". מול אלה, על מדינות המערב - ובתוכן ישראל - לתת מענה הולם אשר בד בבד ישמור על ערכי הדמוקרטיה וחופש הביטוי.

כתב האישום שהגיש משרד המשפטים האמריקאי ב-16 בפברואר 2018 נגד 13 אזרחי רוסיה ושלוש חברות רוסיות הוא מסמך חסר תקדים. חומר הראיות מצביע על התערבות מסיבית ושיטתית של גורמים רוסים בשיח הציבורי הפנים-אמריקאי במטרה לקדם את מועמדותו של דונלד טראמפ לנשיאות ארצות הברית, קרי במערכת הפוליטית במדינה. בעקבות הגשת כתב האישום, הנשיא טראמפ הודה בראשונה בהתערבות זאת. הגם ששר החוץ הרוסי סרגיי לברוב דחה בביטול את ההאשמה, ניכר כי בממשלות דמוקרטיות במערב מחלחלת הבנה כי עליהן להיערך לקראת מה שנראה כאיום אסטרטגי מרכזי על יציבותן: מניפולציה של השיח הציבורי על ידי גורם חיצוני המבקש לערער לכידות חברתית ולפגוע באמון הציבור במערכת הפוליטית. את התופעה הזו, קרי חיבור בין שיטות של לוחמה פסיכולוגית לבין תשתיות טכנולוגיות, המאפשר התערבות תודעתית במדינה המותקפת, ניתן לכנות "חתרנות תודעתית".

סעיפי כתב האישום שהוגשו בארצות הברית חושפים קנוניה מתוככמת, הכוללת ארגונים וחברות שקיבלו מימון המוערך במיליוני דולרים כבר ב-2014, במטרה להפיק קמפיין תקשורתי נרחב ולהשפיע על השיח הפוליטי. הפעולה של הנאשמים התבססה בעיקר על שימוש בבלטפורמות של מדיה חברתית כדי להפיץ תכנים המקדמים את מועמדותו של טראמפ ושל מועמדים לא-ממסדיים אחרים, ובהם ברני סנדרס, טד קרוז ומרקו רוביו, במדינות 'מתנדדות', כגון פלורידה ופנסילבניה. המסרים לא הוגבלו לתמיכה במועמדותם של טראמפ ושל המועמדים האחרים, אלא כללו התחזות למוסלמים תומכי הילארי קלינטון, וכן רכישת שטחי מודעות בפייסבוק, שנכתבו בהם מסרים כגון "תמכו בהילארי. הצילו את המוסלמים האמריקאים". זאת, במטרה ליצור זיקה בין האסלאם הפוליטי לבין קלינטון.

חתרנות תודעתית זו מצד רוסיה מתרחבת מעבר למערכת הבחירות לנשיאות בארצות הברית. סוכנויות המודיעין בארצות הברית, בריטניה וספרד, שחקרו את הנושא, מצאו ראיות למעורבות דומה של ארגונים המקושרים עם רוסיה בכ-19 מדינות. הממצאים

מצביעים על כי רוסיה הפעילה במשך שנים מערך רחב של טוקבקיסטים, האקרים ומנסחי נרטיבים, כדי שהמסרים שיהדהדו במרחב השיח הציבורי במדינות דמוקרטיות יקדמו את מטרותיה: פילוג המחנה המערבי, תמיכה בתנועות ומועמדים בעלי סדר יום בדלני-לאומני, ומעל הכל - ערעור האמון של האזרחים במערכת הדמוקרטית. מטרת ההתערבות אינה בהכרח קידום מועמד ספציפי, אלא גרימת שיתוק פוליטי באמצעות פילוגים פנימיים, שיקשו על מקבלי ההחלטות לנקוט פעולה אפקטיבית במרחב האסטרטגי ההיגיון. המנחה הוא כי מערכת פוליטית מקוטבת מהווה יריב נוח, בלי קשר לעומד בראשה.

מרחב השפעה משמעותי ביותר של המערכה שניהלה רוסיה הינו פלטפורמות של ענקיות מדיה חברתית, ובראשן פייסבוק, טוויטר ויוטיוב, וזאת לצד מסרים של אמצעי התקשורת המזוהים עם הקרמלין, כגון תחנת הטלוויזיה "רוסיה היום" (RT). הפצת המסרים נעשת באמצעות שני כלים עיקריים: 'טרולים' (חלקם מבוססים על גניבת זהויות) ו'בוטים' (Robots). הטרולים הינם טוקבקיסטים בתשלום, ואילו ה'בוטים' הן תוכנות מחשב, שמסוגלות לכתוב אלפי פוסטים או תגובות ברשתות חברתיות. יחדיו מפיצים אמצעים אלה כמות אדירה של מסרים מעוררי מחלוקת, שנאה ואלימות במדיה החברתית, בקבוצות דיונים, ובתגובות לכתבות ומאמרים בעיתונות. בנוסף נודע על אודות קניית שטחי פרסום להעברת מסרים התומכים בעמדת רוסיה ועל פילוח מסרים המיועדים לקהל יעד ספציפי כדי להשפיע עליו באפקטיביות.

בהקשר זה יש להבחין בין מסרים לגיטימיים, שצומחים מתוך המערכת הפוליטית והחברה האזרחית של מדינה, לבין מסרים לא-לגיטימיים, המבוססים על הונאה. להונאה שתי צורות: סילוף עובדות ופיברוק סיפורים חדשותיים; זיוף וגניבה של זהויות מקומיות במטרה להיתפס כקול אותנטי, באופן שיגביר את ההשפעה של המסר על קהל המטרה.

חתרנות תודעתית מנצלת לרעה את אחד מעקרונות היסוד של הדמוקרטיה - חופש הביטוי. האמונה כי חופש ביטוי הוא הבסיס לחברה דמוקרטית עברה כרסום מתמיד בשנים האחרונות, בעיקר לאור התפתחות הרשתות החברתיות שהפכו מקור משמעותי למידע חדשותי ודיונים פוליטיים. במצב אידיאלי, הרשתות החברתיות מאפשרות לאנשים להביע את עצמם ולהגביר את השתתפותם בשיח הציבורי. בה בעת, הרשתות מאפשרות לגורמים אופורטוניסטיים להפיץ דיסאינפורמציה (Fake News) ולשתק את הדיון הציבורי החיובי על ידי הטלת רפש וזריית חול בעיני הציבור. אף על פי שגם נציגי ציבור מתערבים בשיח הציבורי ומבצעים מניפולציה שלו באמצעות הפצת מסרים מפלגים ואופורטוניסטיים, במקרים אלה מקור האמירות מזוהה ולכן ניתן לומר שהשפעתן מבוקרת. לא כך הדבר כשמדובר במסרים מסיתים שמקורם בגורמים זרים, המתחזים לקולות אותנטיים.

השימוש לרעה ברשתות החברתיות הגביר במדינות דמוקרטיות את ההתמודדות עם האתגר באמצעות רגולציה, צעדי חקיקה, רתימת המערכת הביטחונית למאבק הנגד, הקמת צוותים לבדיקת עובדות (הן במסגרת המדינות והן במסגרת חברות המדיה החברתית) וכן גיוס החברה האזרחית. מהלכים בהקשר זה משקפים הכרה בכך שגורמים זרים יזכו בהישגים אסטרטגיים אם תהיה להם אפשרות לעצב את השיח הציבורי, ובמיוחד בחברות שמתמודדות עם שסעים חברתיים חמורים - בעלי פוטנציאל לזעזוע פוליטי כשלעצמם.

אתגר זה רלוונטי גם לישראל ומחייב אותה לפעולה. התהליכים הדמוגרפיים והפוליטיים שהתחוללו במדינה בעשורים האחרונים הובילו לקיטוב חברתי, קיטוב עדתי וקיטוב פוליטי חריפים. הקיטוב רב-הפנים, שעליו הצביע הנשיא ראובן ריבלין ב"נאום השבטים" שנשא ב-2015, הוא רב-משמעות לחוסן הלאומי של מדינת ישראל. בין היתר, הוא עלול להיות מנוצל על ידי כוחות עוינים, שיבקשו להרחיב את השסעים ובכך לפגום באפשרות לבסס הנהגה לאומית לגיטימית, בעלת כושר ומנדט לקבלת החלטות.

המסקנה מכל אלה, היא כי לישראל נדרשת אסטרטגית תודעה לאומית, בדגש על הפן ההגנתי, שתבוא לידי ביטוי בחקיקה, תקצוב, והגדרת תחומי אחריות לגופים חדשים או קיימים. לצד אלה, יש לרתום את החברה האזרחית להתמודד עם האיום החדש, תוך שמירת האיזון בין הצורך להגן על השיח הציבורי לבין שמירה על חופש הביטוי וחירויות הפרט. בשנים האחרונות גברה - ובצדק - המודעות בישראל לאיום הסייבר הן לתשתיות קריטיות והן למשק האזרחי. בהתאם פעלה הממשלה והקימה, בין השאר, את מערך הסייבר הלאומי ופעלה להעלאת המודעות לאיום זה. מבלי להפחית בעוצמת איומי הסייבר על תפקוד המשק והתשתיות במלחמה ובשגרה, חשוב להצביע על הפרדוקס שבמסגרתו מי שיבקש לבצע מניפולציה על השיח הפוליטי, בישראל או בכל מדינה אחרת, יזדקק דווקא לפעולה תקינה ושוטפת של תשתיות חיוניות (חשמל, ספקיות אינטרנט), ולכן לא ינסה לפגוע בהן.